

С. Д. Максименко, І. Д. Пасічник

ДО ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ КОГНІТИВНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

У статті вказано, що когнітивна психологія як порівняно новий напрям в Україні потребує не лише прикладних розробок, а й досліджень фундаментального плану, зокрема спрямованих на теоретико-методологічне осмислення психологічної практики, розробку системи категорій і понять когнітивної психології, теоретичних концепцій. Автори охарактеризували особливості методології когнітивної психології в контексті принципів та методів наукового пізнання.

Ключові слова: когнітивна психологія, наукове пізнання, принципи та методи наукового дослідження.

В статье указано, что когнитивная психология как относительно новое направление в Украине нуждается не только в прикладных разработках, но и исследованиях фундаментального плана, в том числе направленных на теоретико-методологическое осмысление психологической практики, разработку системы категорий и понятий когнитивной психологии, теоретических концепций. Авторы охарактеризовали особенности методологии когнитивной психологии в контексте принципов и методов научного познания.

Ключевые слова: когнитивная психология, научное познание, принципы и метод научного исследования.

The article indicated that cognitive psychology is a relatively new area in Ukraine needs not only in application development, but also fundamental research plan, including those aimed at the theoretical and methodological understanding of psychological practice, the development of a system of categories and concepts of cognitive psychology, theoretical concepts. The authors described features of the methodology of cognitive psychology in the context of the principles and methods of scientific knowledge.

Keywords: cognitive psychology, scientific knowledge, principles and methods of scientific research.

Перш за все відзначимо послідовність, творчість та динамізм у роботі лабораторії когнітивної психології Національного університету «Острозька академія». Кількість вітчизняних і особливо зарубіжних учасників обговорення заявленої проблематики на третій міжнародній конференції «Сучасні дослідження когнітивної психології» [7] є свідченням високої актуальності фундаментальної науково-дослідної роботи з когнітивної психології, над якою наполегливо працює молодий колектив кафедри психології Острозької академії.

Разом з тим аналіз доповідей дає підстави говорити про недостатнє розуміння, а інколи просто ігнорування окремими авторами методологічних питань, без яких, як відомо, будь-яке дослідження, у тому числі і з когнітивної психології, втрачає свою стратегіальну значущість. Відомо, що незалежно від напрямку наукового знання для всіх наукових дисциплін існує чітка сукупність проблем, пов'язаних із нормами застосування методів, із тими принципами, які диктують доцільність, адекватність того чи іншого набору процедур та технік.

Аналіз цих проблем має бути найважливішою рефлексією будь-якої науки, це спроба оцінити якість знань, які здатна отримати кожна наукова дисципліна на основі масиву досліджень, що є в її розпорядженні. Як вдало відзначила Г.М. Андреева, «розвиток «самосвідомості» науки виражається в появі специфічної області теоретичного пошуку – виникненні своєрідного метааналізу науки, що включає в себе як аналіз теорій, так і аналіз методів дослідження» [1].

За загальноприйнятою тенденцією поняття «методологія» охоплює, як мінімум, трирівневий аналіз. Перший рівень це загальна методологія наукового дослідження, що являє собою загальнофілософський підхід до явища дійсності, це є принцип, спосіб пізнання в найкращому розумінні його змісту. Цей рівень методології пов'язаний з найбільш широкими теоретичними побудовами і включає в себе загальні пояснювальні моделі, що стосуються природи психіки, її генези тощо.

Другий рівень методології можемо охарактеризувати як спеціальну або часткову методологію кожної окремої наукової дисципліни, що являє собою реалізацію загальнофілософських принципів у процесі дослідження специфічного предмету. Це своєрідний спосіб підходу до аналізу явища дійсності, але той, що застосовується в конкретній сфері знань. Вичленення спеціальної, або часткової, методології є надзвичайно позитивним кроком у тій рефлексії, яку намагається робити когнітивна психологія.

Мусимо констатувати, що ідея зв'язку філософських принципів і конкретних методик іноді розуміється надзвичайно прямолінійно з допущенням певної вульгаризації. Рівень спеціальної, або часткової, методології забезпечує саме реалізацію деяких загальнофілософських принципів стосовно до конкретного предмету цієї науки. Спеціальна методологія будь-якої науки виступає як функція спеціальних,

часткових теорій. Ці теорії в когнітивній психології стосуються, перш за все, певних класів феноменів, наприклад, психічних процесів, психічних станів тощо.

Третій рівень методології – сукупність конкретних методів дослідження, технічних дослідницьких прийомів, це своєрідна методика до спеціального наукового пізнання. Третій рівень методології – це своєрідна практична сторона дослідження.

Дотримання ієрархії досліджень з погляду методології дає можливість забезпечити дійсно методологічне багатство когнітивних наукових досліджень, що унеможливило зведення методологічних аспектів лише до методичного рівня. Якою б вузькоемпіричною або експериментальною не здавалася використана методика, жоден дослідник не може уникнути необхідності оцінки її і в більш широкому методологічному аспекті. Тільки з такими нормами слід підходити до розуміння природи наукового дослідження в когнітивній психології, до пояснення її специфічних рис і особливостей.

Було б зайвим нагадувати, що сучасна психологія вирішує найрізноманітніші теоретичні та прикладні задачі й переживає на сьогодні один із бурхливих періодів свого розвитку. Цей позитивний процес має й негативні сторони, а саме те, що ставить психологію перед надзвичайно великим масивом нагромадженої інформації, яка важко піддається науковому аналізу узагальнення, й, отже, дослідження часто носять описувальний, а не пояснювальний характер.

Усе це з особливою гостротою ставить питання про методологію психологічного пізнання, тобто питання про основи, логічну структуру й методи отримання психологічних знань. Методологічна проблема в психології досить складна, оскільки на сьогодні не сформульований достатньо чітко предмет психологічної науки. Методологія когнітивної психології покликана не лише й не стільки сформувати загальні уявлення про шляхи психологічного дослідження, скільки на основі аналізу цих шляхів підвести реальний зміст, який перетворюється у формах та способах психологічного пізнання в категорію предмета цієї науки.

Особливості методології когнітивної психології полягають у тому, що серед її проблем однією з найбільш актуальних й, так би мовити, еквівалентних теоретичному аспектові методології є проблема методології самого процесу дослідження.

Розуміння методу як діяльності дозволяє уявити його у вигляді сукупності пізнавальних операцій, що адекватно відображають предмет наукового дослідження. Науковий метод складається з трьох нерозривних, але відмінних між собою, фаз: фази дослідження, у якій відкриваються нові об'єктивні процеси або нові їх грані; фази дослідження – визначення раціонального зв'язку набутих результатів та їх експериментальне підтвердження, фази пояснення – коли результати підлягають обробці, щоб стати матеріалом для практичної діяльності та нових досліджень.

Розглянемо тепер співвідношення методу пізнання, його об'єкта й предмету. Іноді в літературі поняття «об'єкт пізнання» й «предмет пізнання» ототожнюються. Однак їх зміст суттєво різниться. Діалектичне розуміння співвідношення об'єкта й предмета пізнання має велике значення для наукового дослідження, оскільки воно створює можливість наукової інтеграції змісту сформульованих у процесі дослідження знань й чіткого визначення тих меж, у яких конкретна наука може вивчати власними засобами й методами об'єктивні явища, їх властивості, зв'язки й закони розвитку.

Об'єктом пізнання називається певна сукупність об'єктивних властивостей, зв'язків та відношень, що включені в процес пізнання й існують незалежно від суб'єкта пізнання. Предмет пізнання, навпаки, формується суб'єктом пізнання, хоч зміст та структура предмета пізнання зумовлені об'єктом пізнання. Якщо поняття «об'єкт пізнання» фіксує об'єктивне існування явищ, що вивчаються, їх властивостей, зв'язків та відношень, а також законів їх розвитку, то поняття «предмет пізнання» перш за все визначає межі вивчення того або іншого об'єкта. В цьому понятті виражаються й фіксуються ті зв'язки, властивості, відношення й закони розвитку об'єкта вивчення, які вже включені в наукове пізнання й виражені в певних логічних формах.

Структура предмета пізнання значною мірою залежить від рівня пізнання, на якому відбувається формування предмета. Існують два рівні пізнання, й відповідно наукового дослідження: емпіричний та теоретичний. На емпіричному рівні предмет пізнання безпосередньо пов'язаний із суб'єктом. Для його побудови використовуються так звані емпіричні методи наукового дослідження: спостереження, експеримент та їх різновидності. Всі пізнавальні операції на цьому рівні здійснюються за допомогою цих методів. Завдяки їм відбувається фіксація, реєстрація, порівняння, класифікація всієї інформації про об'єкт вивчення. Відповідно до цієї інформації, предмет емпіричного пізнання містить у собі, по-перше, всі зафіксовані факти, які стосуються поведінки об'єкта вивчення, по-друге, всі виміри різних властивостей та зв'язків об'єкта вивчення, по-третє, знаки й знакові форми, за допомогою яких реєструється емпірична інформація, й, нарешті, містить усі статистичні дані про зміни та розвиток таких властивостей і зв'язків об'єкта вивчення, які виявлені в процесі емпіричного дослідження.

Якщо на емпіричному рівні зв'язок між предметом та об'єктом пізнання опосередковується статистичними даними про явища, які вивчаються, логічними засобами їх вираження, попередніми знання-

ми, то на теоретичному рівні відбувається подальше опосередкування предмета пізнання з допомогою теоретичних методів дослідження. Тут здійснюється теоретичний аналіз емпіричного матеріалу, на основі якого розкривається сутність явищ, їх властивостей та зв'язків, формулюються закони розвитку явищ, розробляються їх моделі, наукові гіпотези й теорії, здійснюється наукове прогнозування. Предмет пізнання на цьому рівні охоплює, виражає найбільш суттєві й найбільш глибокі риси й властивості об'єкта. Він пов'язаний уже не з конкретними явищами, а із законами їх розвитку. Закони розвитку об'єктів, наукові гіпотези й теорії складають основні характерні риси і предмета пізнання на теоретичному рівні. Вироблення знань набуває форми науково-дослідницької діяльності лише з виникненням теоретичного знання, відображення сутності речей та явищ, його розвитку у вигляді системи вихідних принципів й узагальнюючих положень, категорій та наукових законів у їх взаємозв'язку.

Емпіричне дослідження своєю чергою не зводиться лише до отримання дослідницьких даних. Насправді воно містить в собі не тільки проведення дослідів, але й логічне дослідження й узагальнення дослідницьких даних, внаслідок чого й відкриваються емпіричні закони.

На емпіричному рівні науково-дослідницька діяльність скерована на перебудову об'єкта дослідження й значною мірою зумовлена його природою. Особливості науково-дослідницької діяльності (й відповідно методу, як способу її здійснення), зумовлені специфікою об'єкта, на який вона спрямована, можна назвати об'єктивними особливостями, й їх урахування необхідне при будь-якій зміні ситуації дослідження. Інша група характеристик методів наукового дослідження, не пов'язана із специфічними особливостями конкретної ситуації наукового дослідження та його об'єктом, є загальною для всіх методів й визначається внутрішньою природою науково-дослідницької діяльності як особливого виду людської діяльності. Ці характеристики можуть бути названі основними параметрами наукового методу як способу здійснення науково-дослідницької діяльності.

Як ми вже вказували, в методологічних принципах наукового пізнання відображається органічна єдність теорії й методу. В них теоретичні положення, що відображають наші знання про матеріальну дійсність, виконують методологічну функцію. Наприклад, одне з основних положень діалектики про загальний зв'язок та взаємозалежність предметів та явищ матеріального світу є важливим теоретичним положенням, що відображає загальну властивість буття. Але з цього положення діалектика виводить важливий діалектичний принцип детермінізму, що орієнтує на побудову таких моделей дійсності, які дозволили б пояснити виникнення явищ та наявність зв'язків між ними.

Принцип детермінізму має велике значення для розробки методів наукового дослідження. З цього принципу випливають загальні вимоги до всіх методів. До них перш за все належить зумовленість вибору методу дослідження його об'єктом, детермінованість кожного кроку дослідження попередніми знаннями. Принцип детермінізму орієнтує дослідника на врахування та виявлення різних видів детермінації, особливості яких суттєво впливають на вихідні чинники й механізми пояснення об'єктів дійсності, які належать до різних структурних рівнів матерії.

Інше корінне теоретичне положення – про безперервність руху матерії – знаходить своє методологічне вираження в принципі розвитку, який займає одне з важливих місць в арсеналі світоглядного й методологічного обґрунтування науково-теоретичної та експериментальної діяльності. Принцип розвитку ставить певні вимоги до побудови будь-якого наукового знання. Він вимагає, щоб при формуванні цього знання в ньому найбільш повно й всебічно відображались об'єктивні процеси становлення розвитку об'єкта вивчення, його суперечливий характер, процеси його різних кількісних змін та переходів з одного якісного стану в інший. У межах принципу розвитку знаходять обґрунтування важливі методи наукового дослідження, що застосовуються в різних науках.

Таким чином, методи наукового пізнання, закони й форми пізнавального процесу найтісніше пов'язані з природою предметів та явищ буття, із закономірностями їх розвитку; цей зв'язок полягає в тому, що самі методи наукового пізнання створюються й розробляються на основі глибокого знання й всебічного врахування об'єктивних закономірностей предметів та явищ, що вивчаються. Як визначальні положення цього знання виступають методологічні принципи наукового пізнання, які поряд з цим являють собою основу для розробки й обґрунтування адекватних методів наукового пізнання.

Цінність того або іншого методу дослідження визначається перш за все достовірністю й надійністю наукових фактів, які отримуються з його допомогою. Факти складають фундамент всього процесу наукового дослідження. Але когнітивну психологію цікавлять не факти самі по собі. Той або інший отриманий й експериментально перевірений факт виявляє свою дійсну наукову цінність лише в контексті розвитку психологічної теорії. Звідси важливість такої методологічної проблеми як проблема співвідношення наукового факту та наукової теорії.

У когнітивній психології часто мають місце суперечливі результати дослідження. Це навряд чи можна пояснити лише різницею дослідницьких позицій та методів, що застосовуються. Справа в тому, що самі прояви психічного надзвичайно різноманітні й динамічні. Завдання психологічної теорії полягає в тому, щоб, розглянувши всі прояви психіки, виявити в них суттєве, розкрити закономірності

розвитку психічних функцій, процесів, станів та властивостей, і на цій основі показати, що те або інше, так само, як і суперечливе йому явище, виникає в цих конкретних умовах однаково необхідним чином з огляду на дію об'єктивної закономірності.

Науковий факт є специфічним інваріантом розвитку знань, й, отже, несе в системі теорії принаймні дві функції. Щодо цієї теорії він може або верифікувати, або фальсифікувати її.

Проблема співвідношення в когнітивній психології наукового факту з науковою теорією полягає в тому, щоб вивчити шлях, яким дослідник приходить від одиничних емпіричних фактів, які взяті самі по собі, не містять нових ідей, необхідних для формування нової теорії, до розкриття нових принципів, які можна зробити основою для дедуктивних конструкцій.

Література:

1. Андреева Г.М. Методологічні проблеми соціально-психологічного дослідження / Г.М. Андреева // Вопросы психологии. – М., 1995. – №2. – С. 46-51.
2. Асмолов А.Г. Назад – до методології психології / А.Г. Асмолов // Вопросы психологии. – М., 2004. – №3. – С. 89-90.
3. Максименко С. Д., Пасічник І.Д. Стан та перспективи когнітивної психології в Україні // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск: «Сучасні дослідження когнітивної психології». – Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. – Вип.12. – С. 3-8.
4. Максименко С.Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці. / С.Д. Максименко // Київ: Наукова думка. – 1998. – С. 7-26.
5. Максименко С.Д., Пасічник І.Д. Когнітивна психологія в контексті дослідження пам'яті людини / С.Д. Максименко, І.Д. Пасічник // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». – Острого: Вид-во Нац-го ун-ту «Острозька академія», 2012. – Вип.20. – С. 3-16.
6. Мизилов В.А. Методологія психологічної науки. / В.А. Мизилов // Ярославль. – 2003. – С. 16-24.
7. Міжнародна Інтернет конференція «Сучасні дослідження когнітивної психології»: Матеріали конференції. – Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. – Випуск 1 – 212 с.